

ДУХОВНЕ ПОДВИЖНИЦТВО ЯК ВЕРШИННИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

Життєвий шлях особистості є універсальною психологічною категорією, яка об'єднує життєві події, досягнення та здобутки особистості. Закономірно, що ці складові суттєво відрізняються за своїм змістом, спрямованістю та інтенсивністю, що й характеризує людське життя в цілому. Означені відмінності у своїх полярностях можуть розглядатися як ознаки, з одного боку, високодуховного подвижницького життя, яке наповнено сенсом, значущістю та цінністю, а з іншого – буденного існування на межі тваринного, що позбавлене усвідомленої мети, високих прагнень і відповідних переживань.

У межах цих диспозицій саме духовність, як синтез краси, добра та істини (за Платоном) є вищим орієнтиром як в особистісному зростанні, так і в соціальному розвитку. Збагачуючись духовними цінностями, смислами та досвідом особистість, безперечно, змінює траєкторію власного життєвого шляху, підносить зміст свого мислення над буденністю, переживає вищі емоційні стани тощо. Подібно до цього, духовні орієнтири в житті суспільства (духовні ідеали, смисли та цінності) виступають чинниками та регуляторами суспільної активності.

Духовне подвижництво передбачає реалізацію духовних ідеалів, смислів і цінностей на життєвому шляху особистості. До основних психологічних критеріїв, яким мають відповідати духовні подвижники слід віднести: прагнення до реалізації у власному житті ідеалів краси, добра та істини; єдність прагнень, поведінки та духовно спрямованої діяльності, що проявляється у життєвих виборах і вчинках; наявність філософського вчення, настанов, що передавалися усно чи письмово; наявність учнів, послідовників.

На основі цих критеріїв було здійснено біографічний аналіз життєвих

шляхів духовних подвижників людства¹, який дав змогу виявити типові закономірності духовного розвитку особистості.

У процесі біографічного аналізу особлива увага приділялася виділенню в текстах певних одиниць змісту, зокрема: подіям раннього дитинства, факторам, що сприяли духовному становленню; особливостям духовного розвитку на різних етапах життя; мотивах духовних вчинків та поведінки; ставленню до себе та оточуючих; особистісним змінам, що пов'язані з процесом духовного розвитку; перебігу переживань та емоційних станів; особливостям духовної самореалізації на життєвому шляху; ставленню до смерті.

Психологічні закономірності, виявлені в ході аналізу життєвого шляху духовних подвижників людства, надалі проілюструємо конкретними прикладами їх прояву. Дотримуючись хронологічного порядку, передусім, звернемо увагу на раннє дитинство майбутніх духовних подвижників, як на важливу частину життєвого шляху, що має вплив на подальший духовний розвиток особистості. Спільним фактором для багатьох духовних подвижників є те, що духовні ідеали, смисли та цінності, засвоєні у ранньому дитинстві, справляли значний вплив на духовне зростання особистості.

Для підтвердження цієї закономірності наведемо приклад із життя майбутнього Папи римського — Іоанна Павла II. У будинку його батьків завжди панувала релігійна атмосфера, на стінах висіли святі образи, а у вітальні знаходився алтарик, біля якого вранці молилася вся родина. У будинку регулярно читалися молитви, відзначалися всі церковні свята і дотримувалися пости.

Показовим є вплив цінностей, сформованих у ранньому дитинстві, на духовне життя матері Терези (від народження - Агнес Гонджа Бояджіу). Її мати часто брала дітей на церковну службу, відвідувала з ними хворих та бідних людей. У 12 років дівчинка вирішила стати черницею й узяти ім'я Терези – святої покровительки бідних. У подальшому, наслідуючи приклад святої Терези, вона присвятила своє життя служінню бідним.

¹ *Помыткин Э. А. 12 путей духовности. учеб. пособ. /Э. А. Помыткин – К., “Освита Украины”, 2007. – 110 с.*

Аналізуючи біографії та описи психологічних портретів майбутніх духовних подвижників у дитинстві, слід відмітити їх зосередженість на вирішенні проблем, які за своїм масштабом та змістом не є індивідуальними, а скоріше загальнолюдськими, глобальними, неначе дитина усвідомлює поклик до розв'язання таких суперечностей світу як життя і смерть, знедолені та ображені діти. Ця закономірність прослідковується у психологічних портретах духовних подвижників як у минулому, так і наближеному до нас часі.

Зосередженість у дитинстві на важливих проблемах людства можна проілюструвати фрагментами життя Януша Корчака. Майбутній педагог, психолог, лікар, письменник і видатний громадський діяч Януш Корчак (Генрик Гольдшміт) із перших років життя виявляв особливу стурбованість долями бідних дітей: “Здається вже тоді я в задушевній розмові з бабусею звирився їй про свій сміливий план перебудови світу. Ні мало ні багато – лише викинути всі гроші. Як і куди викинути, що потім робити – я не знав. Не слід судити мене надто суворо. Мені тоді було п'ять років, а питання дуже складне: що зробити, щоб не було обірваних, голодних і брудних дітей, з якими не можна гратися на подвір'ї...”².

Значний вплив на формування духовної спрямованості Миколи Реріха справила його участь у 10-річному віці в археологічних експедиціях, якими керував відомий археолог Л.Івановський. Хлопчик брав участь у розкопці багатьох курганів та стародавніх городищ, дізнавався від місцевих жителів про звичаї та повір'я. Знайдені стародавні речі примушували його замислитися над вічністю й плінністю людського життя³.

Серед спільних соціально-психологічних факторів, що об'єднують значну кількість життєписів, є зустріч майбутніх духовних подвижників з особистістю - носієм високого духовного потенціалу. Така зустріч нерідко відіграє роль доленосної. Очевидно, що при цьому відбувається актуалізація психологічного

² *Korczak J. Pamietnik // Wybor pism. T.IV. - Warszawa, 1958.- s.586.*

³ *Беликов П. Рерих / П. Беликов, В. Князева // Жизнь замечательных людей. – М.: Молодая гвардия. – Вып. 3 (510). – 1972. – 254 с.*

механізму ідентифікації, захоплення образом досконалої (на думку дитини) особистості, ототожнення з нею, прагнення до наслідування.

У більш зрілому віці духовне пробудження настає внаслідок інформаційного поштовху – читання певної книги (у процесі чого може також відбуватися ідентифікація з героєм) або важливих життєвих подій, втрат, що змушують замислитися над сенсом життя.

Показовою є історія духовного становлення відомого святого Сергія Радонежського. У 7 років, він був відданий учитися грамоті в церковну школу. Хлопець виявився відстаючим у класі, тому вчитель часто його карав, але марно. Та якось на лісовій галявині він побачив під дубом старця-схимника, зануреного в молитовне зосередження. Мудрець ласкаво звернувся до нього: “Що тобі потрібно, хлопчику?”. Той поклонився до землі та з хвилюванням, ледь стримуючи сльози, повідав про своє горе. Не кажучи ані слова, старець почав молитися під тим же дубом. “Не засмучуйся більш про грамоту, тому що відтепер дасть тобі Господь розум у навчанні” – мовив старець. Зустріч справила величезне враження на хлопця. Він вирішив, не зволікаючи, змінити своє життя. Першою справою взявся вивчати Священні книги. Чим більше він читав про життя й подвиги святих, тим більше хотів бути схожим на них ⁴.

Важливими є особливості становлення, а надалі – утвердження майбутніх духовних подвижників на шляху духовного служіння. У більшості життєписів наводяться факти раптового або ж поступового “духовного прозріння”, яке супроводжується емоційним злетом та прагненням залучити до свого надбання якомога більше прихильників.

Надалі духовність знаходить прояв у окремих рисах характеру та елементах поведінки особистості і тільки з часом людина повноцінно реалізує набутий духовний потенціал у повсякденному житті, взаєминах, професійній діяльності. Духовність проявляється у вмінні передбачувати події, будувати власну долю та здійснювати дієву й тактовну допомогу іншим у життєвому

⁴ *Знамя преподобного Сергия Радонежского.* – Новосибирск: Сибирь, 1991. – 204 с.

самовизначенні. Людина розповсюджує духовність власним прикладом.

Власним прикладом надихала армію й Жанна Д'арк, яку після спалення на вогнищі церква зарахувала до рангу святих. Жанна передбачала багато майбутніх подій: послаблення армії при знятті осади Орлеану, своє поранення. Їй також було відомо про меч, який вона знайде біля вівтаря церкви святої Катерини у Фербуї, а також про те, що під іржею на мечі є інкрустація з п'яти хрестів. За проханням Жанны, священники викопали цей меч і, очистивши його, побачили інкрустацію. Напередодні страти полонянка повідомила інквізиторам передане їй пророцтво: "Будь спокійна перед обличчям майбутніх мук. Вони приведуть тебе до раю".

Аналізуючи мотиви вчинків та поведінки духовних подвижників, не можна не звернути увагу на їх нестандартність, яка свідчить про нестандартність мислення. Відмова від матеріальних благ, почестей, влади є характерною для більшості духовних особистостей. Мотивація духовного розвитку виходить за межі базисних потреб особистості, спрямовуючи її на служіння, допомогу потребуючим, досягнення мудрості, праведності та святості. Як наслідок, духовно розвинена особистість у більшій мірі керується не зовнішніми соціальними заохоченнями, а вищими цінностями та сумлінням.

Нелогічність з позиції буденної свідомості дій та вчинків духовних подвижників можна проілюструвати багатьма прикладами. Один із найвеличніших філософів відродження - Джордано Бруно - був схоплений римською інквізицією за свої погляди щодо будови всесвіту. На думку мислителя, весь світ складається з розумної субстанції, він є одухотвореним. Протягом семи років Джордано Бруно примушували зректися власних поглядів, але даремно. 17 лютого 1600 року він був живцем спалений у Римі, обравши смерть замість зради Істині.

Нелогічними видаються дії тих особистостей, які допомагають іншим, забуваючи про себе. Очевидно, лівопівкульне мислення не в змозі охопити мотивів більш складної, духовно зумовленої поведінки. Так, у 1964 році папа римський Павло IV вирішив подарувати матері Терезі дорогий "Лімузин". Вона продала престижний автомобіль і на виручені гроші побудувала будинок для

дітей з розумовими проблемами.

У 1979 році матері Терезі вручили Нобелівську премію світу. На церемонії нагородження вона сказала: “Я приймаю цю премію в ім'я бідняків, тому що, даючи мені цю нагороду, сильні світу визнають існування бідних на землі”. Мати Тереза відмовилася брати участь в урочистому обіді з приводу присудження їй премії: “я не можу віддаватися обжерливості, коли у світі стільки людей голодує й помирає” – заявила вона ⁵. Отриману премію (800 тисяч шведських крон) вона витратила на будівництво по всій планеті притулків для бідних і хворих на проказу та СНІД.

Помітним фактом, характерним для біографій духовних подвижників, є надання в процесі самовдосконалення першорядного значення духовним потребам, іноді за рахунок матеріальних. У процесі духовного зростання людина прагне, насамперед, до удосконалення характеру, поведінки, нерідко залишаючи осторонь удосконалення власного тіла. Ця закономірність впливає зі ставлення до власного тіла як до тимчасової власності, яку з моменту смерті людина втрачає. Разом із цим, недбале ставлення до тіла призводить, як правило, не тільки до втрати здоров'я, а й до психологічних травм. Справжнє духовне зростання ґрунтується на дотриманні принципу гармонійності людського тіла, душі та духу.

Важливою ознакою духовних подвижників є особливе емпатійне ставлення до світу, до оточуючих, у тому числі до тих, хто цього рівня ще не досягнув. У цьому є відмінність від інтелектуального зростання, наслідком якого нерідко стає зростання гордині та відмежування від інших. Очевидно, що прагнення до служіння, мотивація допомоги потребуючим, яка зростає у процесі духовного розвитку, зумовлюють виключення елементів суперництва.

Ілюстрацією цієї закономірності може бути також ставлення Ісуса Христа до своїх зрадників і катів. Уже розіп'ятий на хресті він просив: “Отче, прости їм, бо вони не знають, що чинять!” [64 Луки 23:34].

⁵ *Практические советы матери Терезы* / [подг. текста Е. Яновской]. – Мн.: Литература, 1998. – с.22.

Іоанн Павло II у віці 8 років втратив матір, а в 12 — брата. Коли 13 травня 1981 року турецький терорист Алі Агджа зробив замах на життя понтифика, той був серйозно поранений. Замість помсти, Іоанн Павло II не тільки вибачив злочинця, але й просив пом'якшити його покарання.

Відповідальність за долю світу керувала М. К. Реріхом, який у 1935 році звернувся до політичних лідерів світу з пропозицією підписати Пакт про захист наукових і мистецьких установ, а також історичних пам'яток. З цього приводу президент Америки Рузвельт у своєму виступі по радіо сказав: “Пропонуючи цей пакт для підписання всіма країнами світу, ми прагнемо, щоб його всесвітнє визнання стало дієвим принципом для збереження сучасної цивілізації”⁶.

Відповідальність за вчинки своїх попередників і всього католического християнства зумовила численні звернення Іоанна Павла II, який приніс покаєння від імені західно-християнської церкви за злочини часів хрестових походів і інквізиції. Він просив прощення та визнав провину церкви за вісім гріхів: переслідування євреїв, розкол церкви і релігійні війни, хрестові походи і теологічні догмати, що виправдовують війну, презирство до меншостей і бідним, виправдання рабства. Ніколи в історії людства жодна релігія чи конфесія не приносила подібного покаєння. Також Іоанн Павло II став першим Папою, який пішов на контакти з іншими конфесіями.

Аналізуючи біографії духовних подвижників, неможливо обминути вищі переживання, екстатичні стани, якими супроводжується шлях духовного подвижництва. В історії є чимало прикладів, коли вищі стани свідомості й духовні злети переживали і видатні, і не відомі широкому загалу особистості. А. Маслоу класифікує ці переживання як “океанічне відчуття”, “піковий досвід”⁷.

Ромен Роллан, описуючи біографію Рамакрішні, наводить випадки численних екстатичних осяянь, які розпочалися в його житті ще у 6 років (1842р.).

⁶ *Беликов П.* Рерих / П. Беликов, В. Князева // *Жизнь замечательных людей.* – М.: Молодая гвардия. – Вып. 3 (510). – 1972. – с.224.

⁷ *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Изд. группа "Прогресс", Универс, 1994. – 480 с.

Пізніше Рамакришна описує свій перший трансперсональний досвід так: “Я йшов вузькою стежиною, між борознами рисового поля. Жуючи свій рис, я випадково підвів очі до неба та побачив чудову грозову хмару, яка швидко збільшувалася. Скоро вона охопила все небо. Раптом над моєю головою, обмережуючи хмару, пролетів клин білосніжних лелек. Контраст був таким прекрасним, що дух мій піднісся в захмарну далечінь. Я втратив свідомість і впав; мій рис розсипався. Хтось підняв мене і на руках відніс додому. Надлишок радості, хвилювання наповнювали мене. Я вперше підійнявся в екстазі”⁸. Як видно з опису, пережитий стан є наслідком естетичного сприйняття краси, гармонії світу.

До стану надзвичайного екстатичного осяяння, до піднесення духу приводить особистість пошук відповіді на життєво важливе питання, пошук високої істини. Г.С. Сковорода розглядає у своєму житті цей момент як переломну точку, після чого пошук істини змінюється її свідомою реалізацією⁹.

Сальвадор Далі описує своє найсильніше трансперсональне переживання досить лаконічно: “19 вересня 1963 року на вокзалі в Перпіньяні я пережив певний космогонічний екстаз, набагато сильніший, ніж усі попередні. Мені було зрозуміле видіння устрою всесвіту”¹⁰.

Аналізуючи біографії духовних подвижників, переконуєшся, що характерною ознакою їх життя загалом є цілеспрямованість, впорядкованість, підкореність вищій меті. Самою особистістю воно сприймається як акт служіння, здійснення місії, самопожертви. Форми цього акту можуть бути різними: допомога потребуючим, присвята життя знедоленим дітям, удосконалення світу тощо. Перешкоди на шляху духовного служіння нерідко вимагають героїзму і сприймаються з життєвим оптимізмом.

Так, спостерігаючи щоденне клопотання матері Терези та сестер за

⁸ Роллан Р. Жизнь Рамакришны. Жизнь Вивекананды. / Р. Роллан; пер. с фр. – К.: Изд-во “Україна”, 1991. – с.35.

⁹ Сковорода Г. Твори: [в 2-х т.] / Григорій Сковорода. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961, Т.2. - С.518.

¹⁰ Робер и Никола Дешарн. Сальвадор Дали / Робер и Никола Дешарн. – “Паламед”. – 1996. – с.55.

помираючими, один із журналістів визнав: “Я б не зробив це і за мільйон доларів!” “За мільйон і я б не зробила, - відповіла мати Тереза. – Тільки безкоштовно. З любові до Христа”¹¹.

Прийнявши рішення присвятити своє життя допомозі знедоленим дітям, Януш Корчак пише: “Пригадую собі хвилину, коли я вирішив не мати сім’ї. Це було в парку біля Лондона. Невільник, позбавлений права мати дітей... Я відразу це відчув, наче вбиваю самого себе. Із силою й потужністю я повів своє життя, яке виглядало невідповідним, самотнім і чужим. За сина я обрав собі ідею служіння дитині та її справам. На вигляд я втратив”¹².

Не можна обійти увагою момент смерті високодуховної особистості. Аналіз життєописів дозволяє виокремити дві найтипівіші особливості. Перша – це знання про час власної смерті і друга – це свідомо смерть, довільне залишення тіла. Наведемо декілька прикладів.

Чернігівський князь Святослав Давидович, якому в XI столітті належали київські землі, 17 лютого 1106 р. прийняв чернецтво та оселився у Києво-Печерській Лаврі, де отримав духовне ім’я Микола і був прозваний ченцями Святошею.

Незважаючи на князівське походження, він жив подвижницьким життям і працював нарівні з іншими. Тридцять років Микола Святоша перебував безвихідно в Лаврі, зцілював людей, навчав власним прикладом милосердю та людяності. Як вказано у Києво-Печерському патерику, про день власної смерті він сповістив так: “Для мене вмерти за Христа – набуток, а сидіти на смітнику – царювання. Через три місяці я відійду з цього світу”¹³. У ближніх печерах Києво-Печерської Лаври знаходяться мощі святого, а його ім’ям названо Святошинський район м.Києва.

Подібне передбачення оголосив за 2 місяці до смерті Григорій Сковорода. Завчасно він відбув до Орловської губернії та передав усі свої рукописи учневі –

¹¹ *Практические советы матери Терезы* / [подг. текста Е. Яновской]. – Мн.: Литература, 1998. – 208 с.

¹² *Korczak J. Pamiętnik // Wybor pism. T.IV. - Warszawa, 1958. - S.148.*

¹³ *Святошинські вісті // Жовт. – 2005. – С. 7.*

Ковалинському. Повернувшись, український філософ власноручно викопав собі могилу і заповів зробити на ній напис: “Світ ловив мене, та не спіймав”.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що осягнення духовних надбань минулого, дослідження духовного подвижництва як вершинного психологічного феномену життєвого шляху особистості розкриває нові перспективи розвитку людської цивілізації, що є особливо важливим на тлі егоїстичної обмеженості та бездуховності, якими хворе сучасне суспільство. Духовне подвижництво, як приклад вищого служіння людству, має стати предметом не тільки наукових досліджень, але й вивчення у сучасних освітніх закладах. Героїчне і захоплююче життя духовних подвижників, втілене у кінематографі, може витіснити примітивний зміст сучасного телебачення та збагатити театральне мистецтво. Загалом існування феномену духовного подвижництва надає життю особистості вищого сенсу, збільшує його екзистенційну цінність.

Анотація

Едуард Помиткін

Висвітлюється життєвий шлях особистості як психологічна категорія та духовне подвижництво як вершинний психологічний феномен, що передбачає реалізацію духовних ідеалів, смислів і цінностей особистості. Наводяться психологічні критерії, яким мають відповідати духовні подвижники та результати біографічного аналізу їх життєвих шляхів, що дало змогу виявити типові закономірності духовного розвитку особистості.

Аннотация

Эдуард Помыткин

Освещается жизненный путь личности как психологическая категория и духовное подвижничество как вершинный психологический феномен, который предусматривает реализацию духовных идеалов, смыслов и ценностей личности. Приводятся психологические критерии, которым должны отвечать духовные подвижники и результаты биографического анализа их жизненных путей, что дало возможность обнаружить типичные закономерности духовного

развития личности.

Annotation

Edward Pomytkin

The paper outlines the way of life of the individual as a psychological category, and spiritual asceticism as a vertex psychological phenomenon, which provides for the implementation of spiritual ideals, meanings and values of the individual. We give psychological criteria to be met by the spiritual seeker and the results of a biographical analysis of the vital ways that made it possible to detect the typical patterns of spiritual development of personality.